

Volksuniversiteit – Kopstukken uit de Filosofie

27/11-2017: Ron Muijzer over David Hume
(deze tekst is ook te vinden op www.ronmijzer.nl)

Mensen met een klassieke opvoeding hebben geleerd (klassieke) filosofen te beschouwen als statige intellectuelen, geesten zonder lichaam. Dit is een bij uitstek romantisch beeld. Ik heb jarenlang, soms intensief, samengewerkt met René Gude, de 2e Denker des Vaderlands. Hij heeft me uitgelegd dat veel, zo niet de meeste, filosofen de ‘hippies van hun tijd’ waren, wilde types, die zich op terreinen begaven waar tijdgenoten zich niet waagden of geen benul van hadden.

Aristoteles (384-322) was zo’n man. Hij paste in een traditie van ruimte veroveren t.b.v. menselijk bewustzijn op de macht van de goden.

- cognitie
- esthetiek
- ethiek
- religie (ook: gokken/toeval)

Voorbeelden: kopen van een auto / kiezen van een partner (religie: ook Amor/Eros/Cupido)

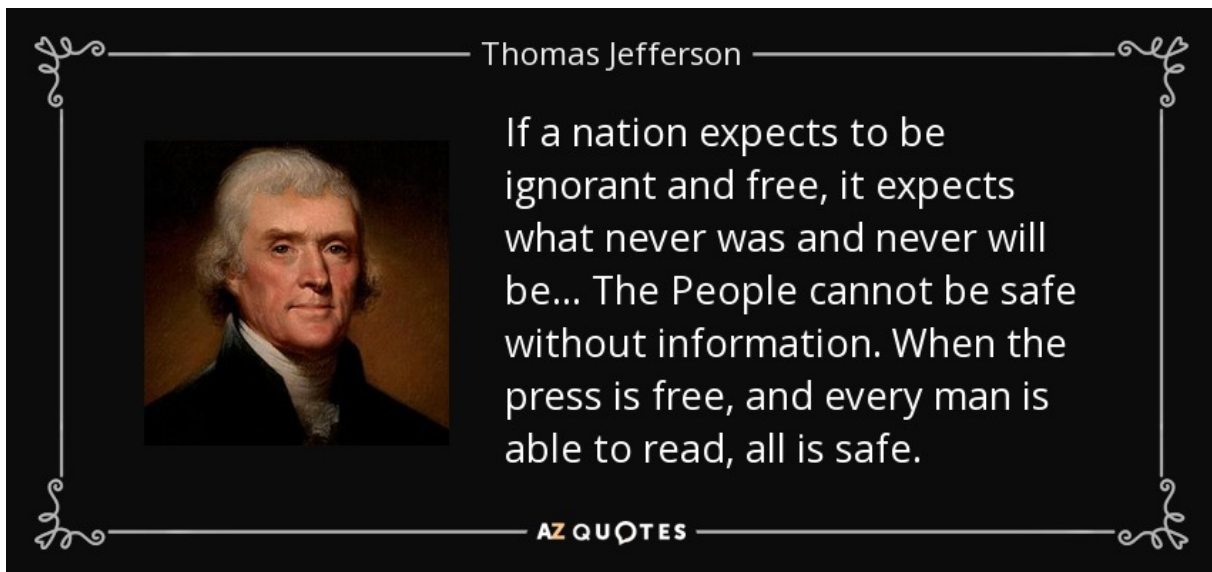
In de nadagen van het Romeinse Rijk, toen keizers religie omarmden als redmiddel, bindende factor, begonnen de Middeleeuwen, waarin de volgorde van Aristoteles werd omgekeerd.

In de Renaissance, pakweg de 16^e/17^e eeuw [ligt er aan waar je wanneer kijkt – de Renaissance was geen lineaire/globale ontwikkeling + de RK Kerk gaf zich niet overal zomaar gewonnen] – werd masaal geprotesteerd tegen uitwassen in de RK Kerk. Dit leidde enerzijds tot stromingen met strenge, puriteinse regels, anderzijds tot vrijdenkerij en een eerste, voorzichtige beweging richting wat wij nu wetenschap noemen. Francis Bacon (1561-1626) – René Descartes (1596-1650). Speciale plek voor Spinoza (1632-1677) (volgens mij een hoofdkopstuk).

Denkers na deze periode gingen op het fundament van de Renaissance bouwwerken bouwen: verzamelingen, theorieën, encyclopedieën (Denis Diderot – 1713-1784), ontdekkingsreizen op vrijwel elk gebied. En let wel: vrijwel al deze denkers liepen gevaar om gevangen gezet, gemarteld en gedood te worden. Op veel plekken hadden religieuze autoriteiten de macht, ook de juridische, in handen, en zij waren niet gediend van nieuwlichterij. Ook in de 18^e eeuw had de inquisitie nog grote macht, en werden ook door protestanten nog heksen terechtgesteld.

Verlichte denkers maakten bezwaar tegen geloof in onstoffelijke wezens als de duivel, tegen cirkelredeneringen (vaak gebruikt in religie: je moet bidden als je iets wilt hebben, en als je het vervolgens niet krijgt, heb je niet genoeg gebeden), tegen algemene uitspraken op grond van één waarneming, tegen wonderen als bewijs van goddelijkheid.

Thomas Jefferson (1743-1826), 3e president van de VS, filosoof, architect + slavenhouder, verwoordde het adagium van de Verlichting als volgt:

Een van die verlichte denkers was David Hume (1711-1776). Hij had zijn tijd en omstandigheden mee:

= afkomst: zoon van grootgrondbezitter – redelijk welgesteld – zijn ouders hadden graag gezien dat hij jurist werd, maar hij studeerde filosofie en literatuur (daar lag zijn hart) – hij had ambitie om hoogleraar te worden, maar kreeg die positie niet omdat zijn ideeën te controversieel waren

= plaats: Hume werd geboren en woonde een groot deel van zijn leven in Edinburg, centrum van oude macht, met een enorm feodaal kasteel. Bekrompen, puriteins. Er was nauwelijks een boek te koop, tot Edinburg in de 18^e eeuw een rol ging spelen in het nog altijd slepende conflict tussen katholieken en protestanten (in feite ook tussen feodalen en clans + tussen nieuwe en oude adel). Rooms-katholieke Jacobieten (aanhangers van de Stuarts – theocraten) en protestanten (o.a. Willem III van Oranje – macht=wereldlijk) vochten om de troon. In 1745 verloor katholiek Bonnie Prince Charles en werden doedelzak en Gaelic door de Engelsen verboden.

Wonderlijk: Edinburg stond aan de kant van de verliezers, het was tijdelijk een centrum van politieke macht, maar bleef ook na de nederlaag een cultureel en intellectueel centrum. Samen met Parijs was Edinburg centrum van de Verlichting. Basis van Franse Revolutie en Amerikaanse onafhankelijkheid. Sfeer: ‘religieuze conflicten brengen alleen maar meer ellende’; er ontstond ruimte voor wereldbeschouwing zonder god.

Na de dood van Lodewijk XIV in 1715 was Frankrijk murw en richtte zich wat inspiratie betreft op Engeland.

Voltaire (François Marie Arouet – 1694-1778) was lovend over Edinburgs ‘new town’: hij vond dit nieuwe stadsdeel ambitieus, modern, hygiënisch, ‘liefdevol’. “Edinburg is zoals Parijs zou moeten zijn”.

Econoom Adam Smith was er actief, Benjamin Franklin (politicus + natuurwetenschapper – 1706-1790) kwam op bezoek in 1759.

Intellectuele omgeving van David Hume:

= hij studeerde literatuur, dus ook Shakespeare (1564-1616)

+ hij heeft ongetwijfeld werken van Alexander Pope gelezen, bijv. “Essay on man” (1733) – misschien wel de mooiste en meest compacte verwoording van het Verlichtingsdenken.

*Know then thyself, presume not God to scan
 The proper study of Mankind is Man.
 Placed on this isthmus of a middle state,
 A Being darkly wise, and rudely great:
 With too much knowledge for the Sceptic side,
 With too much weakness for the Stoic's pride,
 He hangs between; in doubt to act, or rest;
 In doubt to deem himself a God, or Beast;
 In doubt his mind or body to prefer;
 Born but to die, and reas'ning but to err;
 Alike in ignorance, his reason such,
 Whether he thinks too little, or too much;
 Chaos of Thought and Passion, all confus'd;
 Still by himself, abus'd or disabus'd;
 Created half to rise and half to fall;
 Great Lord of all things, yet a prey to all,
 Sole judge of truth, in endless error hurl'd;
 The glory, jest and riddle of the world.*

= John Locke (1632-1704): 'de mens kan geen kennis hebben van een boven hem uitstijgend iets' (het boven-zintuiglijke / bovennatuurlijke). De geest is een tabula rasa, en wordt in de loop van het leven gevuld met ervaring – 'ideeën (in welke vorm dan ook) voegen zich samen tot complexe bouwwerken'

= George Berkeley (1685-1753): 'esse est percipi aut percipere' (bestaan = waarnemen of waargenomen worden). Voorbeeld: pijn: buiten de waarneming van de persoon die pijn lijdt, bestaat pijn niet. Dit geldt voor alles; een mens kan zich geen voorstelling maken van iets zonder zintuiglijke eigenschappen.

= Wis- en natuurkundige Isaac Newton (1643-1727), de 'uitvinder' van de zwaartekracht.

David Hume was een vriendelijke man, die hield van gezelligheid. Bert Keizer vertelt in zijn column in Filosofie Magazine van november 2017 dat Hume een hond in bescherming nam die op een receptie beschuldigd werd van het laten van een wind. Hume's ongevaarlijke uiterlijk (hij was nogal dik) en vriendelijke karakter hebben hem waarschijnlijk behoed voor represailles door kerkelijke autoriteiten. Bert Keizer: "Hume bood dat spektakel waar christenen toen (en ook nu nog enigszins) vreselijk brandend maagzuur van krijgen: een aardige, deugdzame, scherpe, goedlachse, erudiete, grappige en opvallend briljante vent, die echter uitdrukkelijk zonder God door het leven ging."

Veel ideeën werden in deze tijd ontwikkeld in genootschappen en clubs, onder het genot van drankjes en hapjes, in een veilige omgeving van gelijkgezinden. Hij hield van biljarten, en ontleende diverse van zijn uitgangspunten aan gedragingen van biljartballen.

Rijke intellectuelen hadden het voorrecht dat ze konden reizen (en zo ideeën konden uitwisselen + hun horizon verbreden). Hume bezocht o.a. Parijs, woonde daar lange tijd, en werkte er in dienst van Engelse staatslieden. Later werd hij bibliothecaris in Edinburg. Hume haalde 'popster' Jean-Jacques Rousseau naar Engeland toen deze in de penarie zat.

Rousseau was overigens een van de weinige mensen met wie Hume knallende ruzie kreeg: Hume bewonderde Rousseau en zorgde voor onderdak en geld, maar na pakweg 1,5 jaar daagde Rousseau Hume voor het gerecht omdat 'Hume hem tentoonstelde om er zelf beter van te worden'.

Ideeën:

= sceptis: Mens + menselijke geest dienen bestudeerd te worden als natuurverschijnsel. Je moet dit doen als kind: een kind is nog geen 'slaaf van gewenning' (nieuw, revolutionair uitgangspunt: kind ≠ kleine volwassene). De rede is 'slaaf van geloof': ervaring ordent het leven (net als het derivaat van de praktijk, de taal), en geeft een gevoel van causaliteit. Maar coïncidentie ≠ causaliteit: wat je ziet na elkaar (post hoc) is niet 't.g.v. elkaar' (propter hoc). In Hume's tijd werden mensen nog veroordeeld en terechtgesteld omdat ze aanwezig waren bij een ongeluk ('dan moet er wel een verband bestaan!').

Voorbeelden:

- levensboom – blaadje valt er af wanneer X langskomt
- kind sterft (dat gebeurde vaak in Hume's tijd) – tijdens bezoek van tante Eucalypta, en tante E. moet vervolgens vrezen voor haar leven

Ook in onze tijd denken veel mensen zo. De werking van veel therapieën en medicijnen is bijv. nooit verklaard; er is slechts geobserveerd dat ze een bepaald effect hebben.

En volgens Hume beschreef Newton de zwaartekracht slechts, maar verklaarde haar niet. Dingen als natuurwetten, 'ego', doel van het bestaan zijn volgens Hume behoeften van de geest, maar niet wetenschappelijk verklaard.

Hume: Het universum is chaos – orde is een behoefte van de geest.

Hume verschilde hierover van mening met tijdgenoot, de Schotse filosoof Thomas Reid (1710-1796), die ervan uit ging dat een aantal basisoordelen aangeboren zijn:

- het toeschrijven van eigenschappen aan dingen, dieren of mensen
- de notie van oorzaak + gevolg
- identiteit van het ego

Belangrijk werk van Hume: "A treatise of human nature" an enquiry concerning human understanding (1739)

Drie delen:

- begrijpen
- hartstochten
- moraliteit

De menselijke geest bestaat uit positieve en negatieve hartstochten (die leiden tot actie) en begrijpen. Menswetenschap is de basis voor alle andere wetenschappen. Ervaring + waarneming (+ experimenten) leiden tot kennis (i.p.v. geloof). Studie van de mens / inzicht leidt tot morele code. Maar wantrouw ultieme/universele verklaringen!

= moraalfilosofie: ziel + menselijke natuur + maatschappij vormen één geheel. Religie is menselijk, historisch ontstaan uit ervaringen van goed en kwaad, geprojecteerd op goede en slechte goden. Religie kan volgens Hume best nuttig zijn, maar kan zich niet beroepen op redelijke argumenten.

Filosofen als Locke en Descartes lieten het bovennatuurlijke nog toe als mogelijke oorzaak van gebeurtenissen en samenhangen, Hume stelt dat verschijnselen verklaren vanuit het boven- of buitennatuurlijke nergens op slaat. Godsbewijzen vond hij onzin: "je kunt het geheel niet kennen via kennis van een deel".

Religieuze dogma's als monotheïsme, wonderen, creationisme, onzichtbare intelligente krachten beschouwde hij als menselijke verzinsels. Hume: 'monotheism is a source of violence and a cause of immorality'

Kennis leidt tot goedheid, niet religie.

Hume zei over zichzelf: 'Ik ben agnost, en sta open voor diversiteit' maar je moest bij hem niet met onzin aankomen.

De mens kan fysiek + mentaal/moreel onderzocht worden. De methode van onderzoek is in principe hetzelfde: je onderzoekt de mens zoals je de natuur onderzoekt. Denken + materie / dierlijk + menselijk vormen één continuüm.

Deze ideeën van Hume vertonen verwantschap met die van de arts Julien Offray de la Mettrie (1709-1751). Hij schreef het boek "L'homme machine".

Citaat: "De mens is onderwerp van vele verschillende wetenschappen, maar het is de mens zelf die wetenschap bedrijft. Fundamenteel onderzoek moet dus bestaan uit analyse van de mogelijkheid van de psyche om begrippen te vormen, te hanteren en ervaringen te beoordelen." De mens is verzamelaar van kennis, maar is geen neutrale machine (Descartes dacht nog van wel). Die machine dient dus zichzelf te bestuderen! Dit ziet Hume als de taak van de filosofie. Filosofie moet zich daarbij richten op ervaring, niet op speculatie of het bovennatuurlijke.

= geschiedenis: Zoals veel verlichtingsdenkers beperkte Hume zich niet tot één discipline. Hij publiceerde ook "The history of England", vele generaties het standaardwerk over de Britse geschiedenis. Controversieel, want Hume beschreef geschiedenis als neutrale gebeurtenissen, niet vanuit nationalisme of welke andere vooringenomenheid.

Hume maakt, net als Locke, onderscheid tussen enkelvoudige indrukken [impressions] (zoals vastheid van materie / kleur – sensaties, passies en gevoelens) en complexe ideeën [reflections] (bijv. beschrijvingen van interne processen als 'waarnemen' en 'twijfelen'). Woorden weerspiegelen volgens hem een bepaalde vertrouwdheid met herhaalde ervaringen.

Verbeelding is volgens Hume de plek in de geest waar indrukken hun levendigheid kwijtraken, maar nog geen idee worden. De verbeelding is als het ware de kraamkamer van ideeën; als we alleen de beschikking zouden hebben over zintuiglijke indrukken en ratio, zouden we verzuipen in 'destructive uncertainty'. Verbeelding zorgt voor samenhang. In het geheugen kan een idee weer tot een (secundaire) indruk leiden. Het bewustzijn verzint zelf geen ideeën; die ontstaan door het bewerken van indrukken. De herkomst van indrukken is onbepaald (als je het geluid hoort van een vogel, weet je nooit zeker of de veroorzaker van dat geluid de betreffende vogel is).

Hume maakt onderscheid tussen

- rationele waarheid (waarheid binnen een door de mens ontwikkeld kader, bijv. de wiskunde) – hier geldt de logica
- feitelijke waarheid (empirisch te toetsen, maar altijd tot op zekere hoogte uncertain/onbepaald, komt niet verder dan 'aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid')

De noodzakelijkheid van causaliteit = speculatie / rationalistisch bijgeloof.

Tijdgenoten (met wie Hume regelmatig van gedachten heeft gewisseld):

- Etienne de Condillac (1715-1780): kennis reikt niet verder dan ervaring. Alles is sensatie. Verbindingen van sensaties leiden tot gewaarwording.
- Paul d'Holbach (1723-1789): er bestaat alleen materie en beweging – de rest is illusie. Bewustzijn is een eigenschap van materie.

Hume en zijn kornuiten probeerden een vinger te krijgen achter het menselijk bestaan en het menselijk bewustzijn. Dat project is destijds begonnen, en nog steeds actueel. Met de ontwikkeling van hun ideeën (niet zelden op basis van die van Spinoza) legden ze het fundament van de moderne psychologie:

= bij antieken waren passies/emoties irrationeel, dierlijk, onnatuurlijk – uitgangspunt was: 'emoties ondermijnen het mens-zijn'

= Hume stelt: 'reason is the slave of the passions' – ratio = de behoefte aan samenhang

- direct: begeerte, afkeer, hoop, angst (veroorzaakt door gevoelens van plezier of pijn)
- indirect: trots, bescheidenheid, liefde, haat (veroorzaakt door aanwijsbare factoren van buiten)

Natuurlijke deugden (vrijgevigheid, welwillendheid) zijn altijd goed – kunstmatige (rechtvaardigheid, trouw) zijn afhankelijk van de situatie en dienen dus nader onderzocht te worden.

Betekenis/invloed:

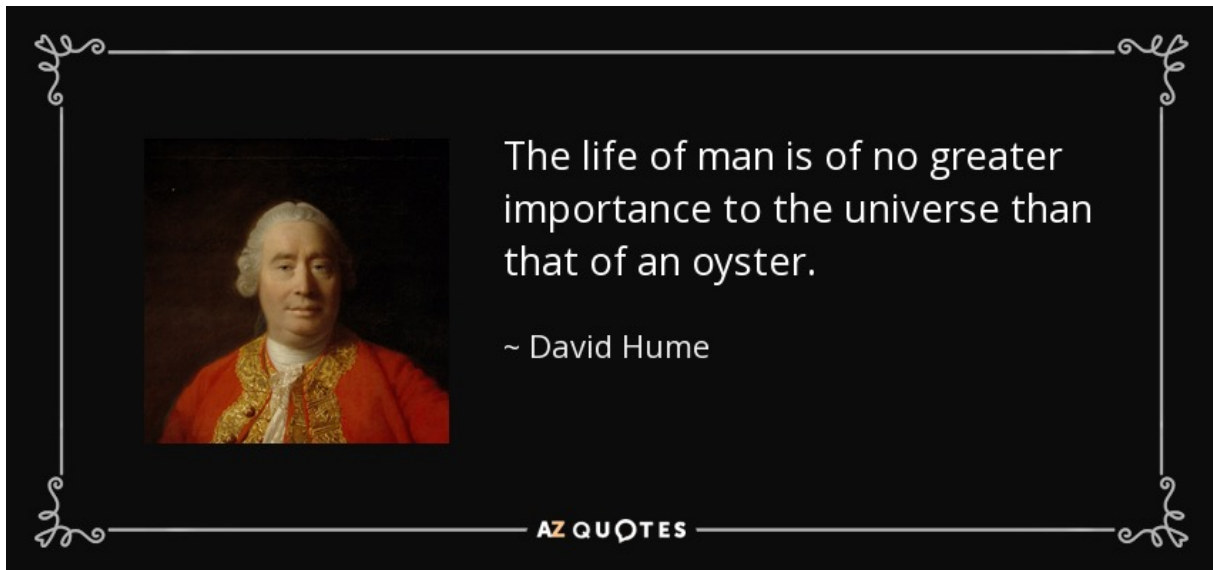
Veel van wat we nu normaal vinden, een open deur, is in de tijd van Hume bedacht of op zijn minst geformuleerd. De 18^e eeuw moet voor mensen als Hume een spannende, gevaarlijke, enerverende tijd geweest zijn. Hume heeft zijn leven gewijd aan het bestuderen, op een rij zetten en ordenen van in zijn tijd vaak revolutionaire en schokkende inzichten en uitgangspunten. Hiermee inspireerde hij niet alleen vele wetenschappers na hem, maar ook staatslieden, en via hen hele volksstammen op zoek naar onafhankelijkheid en vrijheid (niet alleen van denken en meningsuiting, maar ook fysiek, in de vorm van sociale experimenten, in de Nieuwe Wereld of in koloniën).

In de tijd van Hume was intellectuele scholing nog een privilege van de adel + bourgeoisie. Volgens de Franse filosoof Alain Finkielkraut (1949) is ons westerse schoolsysteem 'geboren uit de Verlichting'. Uitgangspunten van de Verlichting: er is geen onafhankelijkheid mogelijk zonder denken – geen denken zonder werken aan jezelf. Volgens de Franse wiskundige en politicus Condorcet (1743-1794) vormt de school de grens tussen onbeschaafd en verlicht. e.e.a. botst met de heersende moraal in onze tijd (volgens Finkielkraut wordt deze gekenmerkt door individueel eclecticisme).

Het scepticisme van o.a. David Hume heeft ertoe geleid dat in onze tijd voorzichtig wordt omgesprongen met het aannemen van absolute causaliteit, en dat de wetenschap conclusies vooral formuleert in termen van statistische waarschijnlijkheid. Dit zou Hume zonder twijfel op prijs stellen.

Conflicten hebben de neiging aandacht te verkokeren. Spinoza formuleerde 'sub specie aeternitatis'; in het licht van de eeuwigheid verbreedt de blik en krijgen conflicten historisch perspectief.

Hume voegt een kwalificatie toe:

Wat betekent deze uitspraak?

- is ons bestaan nietig?
- is het bestaan van een oester belangrijker dan je denkt?
- is het belang van zowel mens als oester onvoorspelbaar?

Hierover nadenken is huiswerk tot de volgende keer.